

ДОБРИЦА ЋОСИЋ (1921–2014)

ЗОРАН АВРАМОВИЋ

НАЦИОНАЛНО ОСВЕШЋИВАЊЕ ДОБРИЦЕ ЋОСИЋА У ЈУГОСЛАВИЈИ

После рата понашао сам се као ослободилац... границе моје слободе одређивала је „линија Партије”. Политички прагматизам је био равнодушан према истини и правди који су били идеали партизанских бораца... У миру с влашћу КП, коју сам сматрао својом, ушао сам у период унутарње напетости, али за разрешење нисам имао снаге. Настала је драма савести: сударање с партијском линијом и неспокојство због честе несагласности с њом. Мој грех је био „критизерство” и „опортунизам”. А ти су ме грехови водили ка освешћивању, ка слободи и побуни. Али ми је недостајала храброст за доследност. Тако је настала амбиваленција моје личности. Побуна и власт су дуго трајали. Али свест о слободи и њеним вредностима постајала је све јача. Самоосвешћивање је било болно, спој доживљаја греха и издаје и отпадништва. Свест о слободи и њеним вредностима, људским и књижевним, с нагоном за побуну, постајала је све јача, изазивајући у мени снажно незадовољство собом због сопствене слабости и страха да се јавно побуним против заблуда и очигледних изневеравања великих циљева партизанске револуције, бацајући ме у интелектуалне кризе и праве душевне патње и расколе, особито после 1961. године. Самоосвешћивање је било болно (3. 4. 1973).¹

¹ Добрица Ћосић, *Лична историја једној доба (1–6)*, Службени гласник, Београд 2009. Сви наводи у заградама су из *ЛИИД*.

Као млади српски комуниста, Ћосић 1941. године улази у рат на страни бораца за Југославију и социјализам, у партизанску борбу за одбрану југословенске државе с комунистичким идејама. Његова национална припадност није била спорна: рођен је у српском народу. Међутим, опредељење за комунистичку, класну идеологију подразумевало је другачије погледе на нацију. Уместо свих колективних вредности које обликују национално постајање кроз историју, усвојено је учење о класној суштини нације и националним односима, као и политика по којој „интересе нације заступа радничка класа и њена авангарда Комунистичка партија”.

С победом револуције и њеног идеолошког учења, Ћосић се од српства окреће југословенству са уверењем да је то виши облик нације – српство се губи у југословенству. Са измењеном националном свешћу, Ћосић ступа у практични свет политике за обнову и развој социјализма и „братства и јединства” југословенских народа. Његов занос комунистичким југословенством, већ након десетак година од револуције, открива *стварности* националних тежњи и понашања других нација у новој држави. Био је то благи почетак све отворенијег окретања оном српском националном интересу који је био лако одбачен с комунистичком вером револуционара и партизана. Ћосић се у југословенској стварности суочава с политичким понашањима која су национално оријентисана.

Седми конгрес СКЈ одржан је априла 1958. године у Љубљани. У Словенији Ћосић запажа да је у тој републици „развијен сепаратизам”. И више од тога. „Сви одреда изражавају презир према ФНРЈ, према Србији, према свим нацијама које им узимају вишак националног дохотка... Ту је шовинизам огромних размера. Презиру српски језик, верују да имају најбогатију културу, осећају се угроженим, опљачканим, превареним. Тако мисле сви, од келнера до Бориса Крајгера, од собарице до Јосипа Видмара” (30. 4. 1958).

Овако оштар, али нејаван антијугословенски словеначки дух могао је Ћосић да тумачи и као грешку у перцепцији под притиском одбране југословенског интернационализма. Каснији догађаји показују да није била грешка. Са идеалима југословенског комунизма, он 1961. године улази у јавну полемику са словеначким филозофом Душаном Пирјевцем о националном питању у СФРЈ. Ћосић је бранио југословенство и идеале револуције, а Пирјевец националне вредности. У разговору са Едвардом Кардељом 1962. године суочава се са одбраном словеначке нације, али на нешто другачији начин. Није Пирјевец вредан полемике, каже му Кардељ, али нико у Словенији се не слаже са „конструкцијом будућности”

Добрице Ћосића. „Југословенство за које се ти залажеш, неприхvatљиво је за Словенце”, говори Кардељ и пита шта су југословенски критеријуми: „Ви, Срби, кад говорите о југословенству, увек мислите на своју државу, у којој сте водећа нација...” (1. 4. 1962). Тако Ћосић открива чињеницу да се словеначка нација брани различитим гласовима народа, филозофа, политичара. Уследиће и други гласови, који су се лако одбијали од сваке југословенске иницијативе.

Ћосић још не уочава да је *сйварносй* југословенске државе у опозицији према националним и политичким *идеалима* до којих је држао и који су управљали његову мисао и делање. Постојана вера у југословенски комунизам није уздрмана. У једном погледу уназад од педесет година (*ЛИЈД*, 2009), Ћосић закључује да је то била прва етапа у деструкцији Титове Југославије.

Поред словеначког дистанцирања од југословенства, уследило је суочавање с македонским националним самоузношењем. И то годину дана после Седмог конгреса СКЈ у Љубљани. С Лазаром Колишевским, високим функционером македонских комуниста, Ћосић путује по Македонији 1959. године и бележи како је „опчињен македонством; нација му је опсесија. Њена афирмација, романтичарска и традиционалистичка афирмација свих елемената националног у животу и друштву”. У разговору се Колишевски жали на југословенску политику према Егејској (северна грчка провинција, З. А.) Македонији. Али не штеди ни Србе. Он „изражава тешке оптужбе против српске владавине у Македонији. Он се вређа на српски говор о ослобођење Македоније 1912. и на прославу пробоја Солунског фронта и величање борби на Кајмакчалану” (август, 1959). Нашли су се Ћосић и Колишевски две године касније на броду „Галеб” у друштву Тита на путу у Африку. Доказује српском писцу да је „македонски народ аутохтон” и да Блаже Конески треба да буде члан САНУ зато што је створио македонски језик, интелигенцију и цивилизацију и дао македонској нацији идентитет (фебруар 1961).

Како су се политички и национално понашали представници других нација у СФРЈ? Хрвати? Албанци? Да ли су се залагали за југословенске или националне вредности?

Један неформалан разговор 1963. године с Фадиљом Хоцом, председником Извршног већа Покрајине Косово, Ћосић бележи као веома значајан за будућност односа Албанца према Југославији. Ћосић у форми опуштеног разговора каже Хоци да Шиптари раде на модернизацији Косова, а онда ће „Косово да постане Пилемент Велике Албаније како би остварио циљ Призренске лиге”. На то му Хоца одговара: „Гецо, брате, како ти нас добро разумеш!” (март 1963).

Албански национални интерес на Косову и Метохији није у то време задавао велике бриге југословенској држави. Најснажнији међуратни национализам, хрватски, полако излази на сцену, најпре преко интелектуалаца-писаца, а затим га артикулишу водећи хрватски комунисти тако да ширење тог таласа није имало веће препреке.

У паузи Осмог конгреса СКЈ 1964. године, Добрица и Крлежа (обојица делегати) одлазе код Оскара Давича на ручак. Ћосић „гневан на антијугословенске ставове који побеђују у мимикрији самоуправног поретка” почиње разговор о српско-хрватским односима и ратном наслеђу. Разлаз је уследио, и то трајан, када је Крлежа рекао да је у Јасеновцу убијено „између четрдесет и шездесет тисућа” (децембар 1964). По Ћосићевим речима, разишли су се због Крлежиног „великохрватског национализма” (тврдња изречена 1982).

Али хрватски национализам продире и тамо где га Ћосић најмање очекује. Преко београдских филозофа он се повезао с хрватским филозофима и социолозима окупљеним око часописа *Праксис*. Хрватски део редакције противи се објављивању Ћосићевог текста. То је био разлог да закључи да и „њих гризе национализам хрватски. И они следе хрватску политику. Осим Гаје Петровића, Бранка Бошњака и Руди Супека, потајно теже хрватској државности и сепаратизму” (мај 1965).

Следеће године Ћосић путује у Карловац и Загреб да разговара са својим читаоцима. Примећује: „Загреб просто смрди на шовинизам. Интелектуалци су избежљиви националном проблематиком. Борба против Београда и Србије, то је борба против социјализма, са оштрим антисовјетским ставом” (16. 1. 1966).

Београдски филозофи, по повратку из Загреба, са скупштине Југословенског филозофског друштва, обавештавају Ћосића о великохрватском национализму и јачању антијугословенства.

Исте године писац, још увек важни члан СКЈ, опажа дизање националистичких глава. „У Хрватској се разгоревају великохрватски шовинизам и антисрпство... Словенци настављају своју сепаратистичку, антисрпску офанзиву... У Србији се, из резигнације и традиционалне грандоманије, рађа афективни српски национализам, ћифтанско србовање, охола српска таштина и један потмули револт” (април 1966). И додаје да комунисти нису способни за политичку авангарду. Сматра да се Југославија плански декомпонује. У том процесу српска нација је осрамоћена и са испљувком на лицу. „Континуирано и упорно настоји се да она носи политички грех, да вуче комплекс историјске кривице, јер је некаква ’велика нација’, па је природно, законито и да је хегемон и угњетач осталих

нација, како је то Коминтерна прописала још 1924. године” (18. 4. 1966).

Чињеница је да већ 1966. године Ћосић има *искусљвено са-знање* о напуклинама југословенске државне зграде, о избијању националних интереса и тежњама несрпских нација. Шта он чини? Не ћути као највећи део српских комуниста. Иступа на мајском пленуму ЦК СК Србије и критикује националну политику, а посебно шиптарски национализам на Косову и Метохији. То је почетак разилажења СКЈ и Ћосића око националне политике СКЈ, али ће се касније проширити и на критику култа Ј. Б. Тита и карактера политичког поретка у Југославији. Али, остаће и даље његова клацкалица српства и југословенства.

Први који су с националистичких (шовинистичких?) речи прешли на дело били су косовски Албанци: демонстрације Албанаца на Косову и Метохији одржане су новембра 1968. године. То је био масован излив антијугословенства. Захтевали су „Косово републику” и отцепљење од Југославије. Албанци су демонстрирали и у Македонији, при чему су тражили везивање за Косово (новембар и децембар 1968).

То се догодило после Ћосићеве критике националне политике српских комуниста која је одбачена на овом пленуму. Био је у праву. Србија није видела пузајући сепаратизам у мају, али мечка је заиграла пред вратима државе само неколико месеци касније. Ћосић се и у измењеној национално-политичкој реалности не одриче југословенства. „Пред овај несрећни, преварени, дрогирани народ, примитивне и мистификоване свести, поставља се императиван задатак. Стварање треће Југославије. Сваки мислећи човек неодложно мора да мисли о новом програму за ново друштво и нову Југославију” (16. 12. 1968). Али истакнути припадници других нација нису били за нову, трећу Југославију.

Други антијугословенски национални интерес не пузи, већ излази крупним корацима на политичку сцену: хрватски национализам. До руку Добрице Ћосића доспела су два броја *Хрватској књижевној листи* и *Кришике*. Писац записује: „То је отворена ендехазиска идеологија! [...] читајући Хрватски књижевни лист, човек мора да провери да ли је то лист из 1942. године” (16. 12. 1968).

Хрватски масовни покрет је био у залету. Припреман од национално оријентисане интелигенције, лако је пребачен у редове хрватских комуниста. На десетој седници СК Хрватске 1970. године уследио је обрачун, уз Титову подршку, са Србином Милошем Жанком због његове критике хрватског национализма. Ћосић закључује: „Сада је све јасно: југословенство је идентификовано с

великодржавним централизмом и хегемонијом Србије као 'највеће нације'" (18. 1. 1970).

Година 1971. била је у знаку снажног продубљивања међунационалних разлика у Југославији. У Хрватској се „распламсала националистичка и сепаратистичка еуфорија". На сцени је Маспок. Срби су у Хрватској, пише Ћосић, застрашени. „Хрватски комунисти своју политику према Србима од рата прагматично прилагођавају усташким расположењима у свом пуку и делу шовинизоване, антијугословенске интелигенције", а антисрпство схватају као одредницу и политичку реалност (11. 2. 1973).

Две године касније, на железничкој станици у Загребу, приликом повратака из Марибора (Словеније), с премијере драматизације *Ошкрића*, Ћосић констатује да су његови стари пријатељи постали део Маспока и националисти, односно антијугословенски србофоби (30. 5. 1975).

Ни Босна и Херцеговина није опасана Кинеским зидом од националних таласања. Срби из Босне беже у Београд и Србију. У БиХ влада „хрватско-муслиманска коалиција Микулић–Поздерац". А у Србији, Срби су уплашени за будућност Југославије (април 1971).

Чињенице о националним интересима и тежњама несрпских нација су већ на светлу дана. Очигледно је да југословенство није доминантна вредност у СФРЈ, већ део националних планова на путу осамостаљења. Свест о таквој стварности потискује идеологију југословенства. У таквим заостреним међунационалним односима Ћосић пише да положај српског народа у СФРЈ постаје проблем не мањи од националног понашања других народа. „Скоро трећина српског народа у социјализму је обесправљена и претворена у православне Хрвате и самоуправне Бошњаке". Тврдњу доказује прогномом ћирилице, гашењем културних и просветних установа, идеолошким скраћивањем српске историје. То је напад на њихов духовни идентитет, при чему им се одузимају основна људска права (19. 5. 1971).

Проблем односа српског народа и других народа у Југославији продубљује се од 1971. године. Ћосић увиђа да је национално питање надвладао југословенски интерес за државу. То нису покрети за реформу, већ покрети за дисолуцију државе. „Деструкцију Југославије више нико не може да заустави" (4. 12. 1971).

Ток Ћосићевог самоосвешћивања одвија се у два правца: однос Србије и других република и отварање питања о Србима изван Србије. Поред учовања националних затегнутости у Југославији, он истиче проблем српског народа изван Србије и критикује српске комунисте. Међутим, поставља једно далекосежно питање, на које ће многи српски интелектуалци покушавати да одговоре: зашто

се Срби тако лако расрбљују? „Срби комунисти лако се одричу српства. И ја сам некада веровао да је југословенство историјски и цивилизацијски виши облик националне и друштвене егзистенције. Али зашто се Срби, као припадници највеће и историјски најстарије нације у Југославији, најлакше и најчешће расрбљују, зашто се најбрже асимилиују? На та питања треба да одговори имажинативна наука. И књижевност” (новембар 1974).

Обрачун с хрватским комунистима из времена Маспока није могао да буде обрачун с национализмом у редовима интелигенције. Ђилас и Ђосић добијају 1978. године позив од хрватских националиста да разговарају о Југославији. Ђосић не одлази, а Ђилас по повратку прича да су Хрвати одлучни да се Југославија подели на српски и хрватски део. Српској опозицији су замерили југословенство. Словенија, по мишљењу хрватских националиста, нека иде својим путем (мај–јун 1978).

После Титове смрти, 1980. године, с пријатељима покреће часопис *Јавност*.² Позив на сарадњу упућен је интелектуалцима с простора целе Југославије. Одзив из других република био је врло скроман, скоро никакав. Зар то није био наставак националних понашања чији је циљ било окретање сопственој нацији, а не југословенству? И није ли то био знак државе која нема будућност?

*Ђосићева епомена свесћи о национализмима
од 1980. године*

Пред југословенском државом избило је више дилема и путева могућног кретања у будућност. Југословенство је било на коленима већ пре смрти „доживотног председника” (какав спој – председник и доживотни! З. А.). Национализам у свим старим и новоствореним нацијама већ је стекао статус легитимне борбе за своје интересе и циљеве.

Шта да раде Срби у околностима сопствене располућености између југословенства и српства? Ђосић има јасну свест о националном окретању, али се још увек колеба у погледу југословенске државе. Посттитовска власт забрањује часопис *Јавност* 1980. године. Није без значаја критика која долази из Загреба. У нападима се истиче Јуре Билић, председник Сабора СР Хрватске, и то у „раскринкавању контрареволуционарних снага”, а то су Ђосић и пријатељи из редакције, као и потенцијални сарадници.

На пројугословенску „јавност” из Београда албански националисти су одговорили 1. априла следеће године масовним демон-

² Ана Ђосић Вукић, *Јавност – 1980*, Службени гласник, Београд 2011.

страцијама. Био је то поновљени доказ о неприхватању било какве Југославије, а ни Србије. Овога пута, доказ није био вербалне природе. Запаљен је конак Пећке патријаршије. Ћосић записује да и ове демонстрације показују „дубину и ширину албанског сепаратизма” уз констатацију: „После 1966. године омогућена је тотална албанизација Покрајине Косово и подстакнут је албански сепаратизам” (26. 4. 1981).

Шта се дешава у другим деловима Југославије? Исто што и на Косову, али на цивилизован и миран начин. Нико није могао да забрани Словенцима да бране своје економске и националне интересе. На симпозијуму у Марибору 1982. године, посвећеном Едварду Кардељу, Сергеј Крајгер, председник Председништва Југославије, отворено је изјавио да Словенија „одлучно брани суверенитет и интегритет националних економија” (3. 2. 1982). Словенци брину само о свом интересу, о правима корушких Словенаца, а скоро их се не тиче „контрареволуција” на Косову. Ћосић додаје да су заборавили српске борбе за њих 1918. и касније. „Садашњи односи међу југословенским државама, у многим видовима и садржајима, на нижем су ступњу од односа Југославије са другим државама”. А на пленуму ЦК СКЈ одвија се „рат свих против Србије” и „рат свих против свих: то је данас Југославија” (април 1982).

Чињеница је да се поститовски комунисти суочавају с нарастајућим националним сукобима и напетостима у Југославији. Све отвореније се испостављају националне рачунице и међу комунистима на савезном нивоу. Поред хапшења и затварања због вербалног деликта, уследиле су и критике и забране српских писаца у другим републикама. Ћосићеве и Дучићеве књижевне књиге просветне власти Хрватске и Македоније избацују из школских програма због „национализма”. Тим поводом Ћосић пише Лазару Колишевском писмо у којем понавља тврдње о македонском враћању „историјског дуга” Србима због свега што су за њих учинили српски ослободиоци. Душанов мост је постао „камени мост”. „Предугачак је списак македонског шовинизма и антисрпства за ову свеску... Стотине хиљада Срба насилно је помакедончила комунистичка власт Македоније, док су српски комунисти ћутали, као припадници хегемонистичке нације.” Додаје да су у савезу с хрватским усташлуком и франковлуком показали да су „опасан и подмукао непријатељ српског народа” (3. 9. 1982).

Нарочито изазовно било је „читање лекција” српским интелектуалцима из других република. И то, углавном, због „српског национализма” који се вербално трансформисао у „антисамоуправне снаге”. Стипе Шувар из ЦК СК Хрватске саставља *Белу књију*, листу идеолошки неподобних или непријатељских интелектуалаца.

На тој листи су у највећем броју Срби, с неколико Хрвата, а без муслимана, Македонаца, Шиптара. То је названо „помоћ српским друговима да реше проблем” (јул 1983). На свој начин, овом списку даће свој прилог и Предраг Матвејевић, професор француског језика из Загреба. Он 1984. године тражи од Ћосића да забрани представу *Колубарска биџика* у ЈДП, да забрани сценски облик дела свог романа.

Ћосићу је јасно да послетитовска Југославија напада српске националне интересе и права. „Антијугословенска деструкција и сепаратизам Хрватске и нарочито Словеније, све су јачи. Војвођански сепаратизам се ослонио на Хрватску, Словенију и Босну” (15. 10. 1983). Када је покренуо Одбор за одбрану слободе мишљења и изражавања 1984. године, хрватски и словеначки интелектуалци одбијају (осим неколико изузетака), да учествују у његовом раду. Руди Супек, ненационалистички професор социологије, каже му да Хрвати више неће с Београдом. Тарас Кермаунер, словеначки писац, додаје у једној прилици: „Добрица, свршено је са Југославијом” (новембар 1984).

(Накнадни увид у извештаје хрватске и словеначке службе државне безбедности слате на адресу СФРЈ и Србије о активностима Добрице Ћосића током 1985–1988. године само потврђују мешање несрпске полиције у јавну делатност српског писца, и српске интелигенције. То су били тајни, у то време јавно невидљиви извештаји које је Ћосић открио 1992. године у време када је био председник СРЈ. И накнадни увид погађа национално достојанство када вас у једној држави прате несрпске тајне службе.)

И поред свих знакова одумирања Југославије, Ћосић наставља разговоре са словеначким интелектуалцима о „трећој Југославији”. Септембра 1985. у љубљанском ресторану „Мрак” одржан је састанак словеначких и српских интелектуалаца о стварању заједничке опозиционе платформе. Међутим, Словенци неће више Југославију. „Југославија је историјски мртва”, при чему тврде да су Срби проблем. Српски представници су били после састанка „преутучени и занемели”. Три сата нису могли да проговоре Михаило Марковић, Љубомир Тадић, Добрица Ћосић. Још један ударац на српско југословенство стигао је годину дана касније у јавном дијалогу словеначких и српских интелектуалаца који су организовали Предраг Палавистра и Добрица Ћосић у Љубљани.

Ћосићу је јасно да наступа време када и Срби треба да преиспитају своје југословенство. Од „југословенске романтике”, пише, „отрежњују нас 'наша браћа' Хрвати и Словенци”. Српски народ је други пут историјски обманут Југославијом и „југословенством” КПЈ, Титовим, односно Кардељевим. Национални програм имају

Словенци, а исто и Хрвати, Македонци, муслимани, Црногорци и све националне мањине. А Срби? – пита се Ћосић. „Све су југословенске нације југословенске само кад им је то корисно, једино су Срби Југословени и када им је то само штетно” (24. 7. 1987). У разговору десеторице историчара и писаца у редакцији *Књижевних новина* Ћосић тврди да је „Југославија држава изневерених очекивања и неизвесне будућности” (5. 12. 1998).

Оно што се догађало у непартијској и некомунистичкој јавности, а то је убрзано окретање сопственим националним интересима и одбацивање југословенства, завршено је у организацији политичке власти СФРЈ. У Београду је одржан 14. конгрес СКЈ. Био је то и последњи конгрес. Словеначки и хрватски комунисти не подржавају српске комунисте у одбрани Косова (20. 1. 1990). А давно пре овог конгреса ојачали су конфедералне везе у држави. Ћосић критикује Милошевића што је југословенством бранио Југославију на 14. конгресу. Сматра да је тако могло до 1974. године. „Срби треба да се одрекну браниоца Југославије” (22. 1. 1990).

Одвајање од Србије и Југославије у пуном је налету. Туђман изјављује да је НДХ историјски израз тежње хрватског народа за својом државом (март 1990). „Срби у Хрватској се поново боре за Југославију. А Хрвати је неће. Срби немају другу државу” (18. 8. 1990). „Албанци су у Качанику на тајној скупштини донели Устав републике Косово” (септембар 1990). А и у најбратскијој републици није исто као у ближој и даљој прошлости. „Разњегошила се Црна Гора, а са њом – разњегошло се српство; јер је Црна Гора ’жижа српства’” (јул 1990).

У раздобљу 1980–1990. Добрица Ћосић уочава снажне, отворене сепаратне тежње несрпских народа, али он још увек у оквиру југословенства брани интересе српског народа. По једном признању, он се све до 1988. године залагао за темељно реформисање Југославије и референдумско изјашњавање њених народа о опстанку и будућности (*НИИ*, 5. 2. 2009).

У посттитовским околностима његова активност се одвија на три начина: критикује несрпске (антисрпске) национализме, критикује српске комунисте и „српске Југословене”, и брани људска и политичка права свих грађана Југославије изложених судском прогону.

Српски комунисти се понашају историјски неодговорно. Готово горе него под Титовом владавином. „На пленуму ЦК СК Србије посвећеном српском национализму, Иван Стамболић и српски партијски функционери изгрдили су и наружили свој народ како у 20. веку ниједна комунистичка партија на свету није изгрдила и наружила свој народ” (19. 4. 1986).

Некако, у то време, избила је „афера” око Меморандума САНУ. Српски комунисти произвели су тај догађај који ће противници и непријатељи српских права користити деценијама. Ћосић је произведен у творца текста супротно чињеници да није био део тима који је припремио радни текст.³

Ћосић критикује и анационални део српске интелигенције. „Српски Југословени одбацују национални идентитет, који презиру; они у југословенству налазе алиби за своје самодовољно отпадништво. Српско југословенство данас је идеологија ретардираног титоизма; тачније, то је криптотитоизам” (децембар 1990).

Ћосић с пријатељима брани од комунистичке власти антикомунистичку опозицију у Одбору за одбрану слободе мисли и изражавања – Војислава Шешеља, Алију Изетбеговића, хрватске националисте. А како ће да му врате ову помоћ, показали су сви ширином своје незахвалности, понајвише Хрват Доброслав Парага. Младог хрватског националисту, осуђеног на казну затвора, отац је спасавао молећи Ћосића за помоћ. И Ћосић помаже. Када су се срели у Њујорку 1990. године, на разговору о Косову појавио се Парага као албански сведок против Срба, и том приликом није хтео ни да поздрави Ћосића (18. 3. 1987).

Овакав политички хуманизам Добрице Ћосића суочава нас с многим питањима. Да ли треба безусловно помагати људима? Или можда све треба преbacити на моралне и карактерне особине онога коме се помаже у политичкој невољи, а не на онога који помаже?

* * *

Три различита односа српске интелигенције према српској нацији кристалисана су у раздобљу 1918–1992. године: 1) антинационални (анационални), 2) патриотски, неоромантични национализам, 3) критички, рационални.

Ћосићева национална и политичка свест о југословенству и српству прешла је пут од политичке вере и комунистичке идеологије до радикалне критике и одбацивања овог „вишег облика нације”. Од државе која обећава до откривања највеће српске заблуде и изгубљеног века. Његова неомеђена вера у југословенство била је последица и његовог недовољног знања о коренима југословенства и нација и наивне вере у нову државу. Али такво југословенство Ћосић је затекао. Српска научна и књижевна интелигенција,

³ Василије Крестић, Коста Михаиловић, „Меморандум САНУ после 30 година”, *Новосиш*, Београд 2017.

као и српска политичка елита нису прозреле неутемељеност конструкције „један народ са три вере”, почетком XX века.⁴ Међунационалне сепаратне тежње и сукоби, посебно између Хрвата и Срба, нису поколебали југословенско опредељење српских актера ни после геноцида у Јасеновцу током Другог светског рата.

Комунистичка идеологија о праведном друштву надвладала је трагичност југословенског искуства од 1918. до 1945. године. Али, накратко. Националне и националистичке стварности су биле снажније и моћније од класних и интернационалистичких идеологија. Националне снаге које су поразили југословенски комунисти (ушаше, домобрани, четници, балисти) имале су своје наследнике у неуништеној идеји националне државе, али и у сродницима, пријатељима и следбеницима, дакле, социјалним и политичким снагама. У околностима монопола власти после 1945. године они су тихо, поступно обнављали своје сепаратизме, а у међувремену су створена и три нова народа: македонски, црногорски, муслимански (бошњачки). Политичко и национално искуство је показало да се свест о југословенству диференцирала на посебне народе. Основ за националну самобитност била је вера више него језик. А код Црногораца политичка традиција.

Ћосићева борба са самим собом, са својом националном амбиваленцијом – бити веран партији или слободи – почела је релативно брзо после Другог светског рата. Чињенице о националним разликама и политичким тежњама заснованим на антијугословенству морале су да утичу на промену његове националне свести. А поготову када је Уставом из 1974. године дезинтегрисан српски народ и успостављена антисрпска коалиција Склад између идеолошких уверења и стварности није могао да се оствари. Рационалност која се уноси у јавни живот темељи се на адекватном критичком односу циљева и средстава. Свест о српским правима и интересима није била одржива са идеологијом југословенске државе и нације. „Стварност је победила нашу веру”, више пута записује Добрица Ћосић. И српско национално самоосвешћивање показује Ћосићево искуство, доказ је да се у судару политичке замисли и праксе, стварног живота увек треба ослонити на ово друго. Ако се предност да првом, колективна цена се мора платити. И то скупо.

Утопијске фантазије су успеле јер су биле повезане с реалним друштвеним проблемима Југославије. У таквим друштвено-историјским условима утопијска енергија посвећена је остваривању

⁴ Милосав Јанићијевић, *Сиваралачка интелелијенција међурајине Југославије*, Институт друштвених наука, Београд 1984.

савршеног, бесконфликтног друштва. Комунистичка идеологија је инсистирала на циљевима, а не на средствима. Отуда олако прихватање репресије и злочина као начина да се оствари друштвена једнакост. Самообожавање човека завршило се у самопонижавању.

Мислиоци ове утопије су, по суду Колаковског, веровали да ће се знање и политичка воља ујединити. И поставља питање: на чему се заснивала вера да ће сукоби људских вредности и интереса нестати с победом комунизма и социјализма?